

Nyolc tézis a magyar és a keletnémet vállalatok privatizációjának eltérő társadalmi feltételeiről*

Gyekiczky Tamás

A következőkben szeretnénk röviden összefoglalni az egykori NDK és a mai Magyarország gazdasági és társadalmi átalakulása közötti különbségeket. Az alábbi nyolc tézis egyaránt vonatkozik a gazdaság makro-, és mikroszintjére. Ezzel együtt olyan hipotézisek, melyeknek igazságát a későbbi kutatásoknak kell bebizonyítaniuk.

1. Első helyen kell szólni az állami szociálpolitikák eltérő lehetőségeiről. Kelet-Németországban olyan szociálpolitikai intézmények működnek, melyeket Németország nyugati feléből vettek át, és a német állam ma is márka milliárdokkal támogatja működésüket. Jóllehet az intézményrendszer átvétele önmagában is számos problémát okozott, a váltás és átalakulás szociálpolitikai feszültségei (különös tekintettel a magas munkanélküliségre), még ezzel az adaptált intézményrendszerrel is, viszonylag könnyen kezelhetőek. E szociálpolitikai intézményrendszernek köszönhetően az átalakulás elviselhetőbbé, hatása tompítottabbá vált.

Magyarországon a korábbi szociálpolitika már nem működik kellő hatékonysággal, az új intézményrendszer pedig csak napjainkban alakul ki. A szociálpolitika szerkezetének belső átalakulása még a rugalmas alkalmazkodáshoz (vagy magához a váltáshoz) elengedhetetlenül

* *Megjelent: Kriesen, Kader, Kombinate. In: Kontinuität und Wandel in den Ost-Deutschen Betrieben. Hrsg.: Martin Heidenreich. Berlin, 1992. Sigma Verlag.*

szükséges stabilitást is veszélyezteti. A lakosságnak az a része, amely valóban kész volt szakmájának, életpályájának, életmódjának megváltoztatására, nem igen támaszkodhat a szociálpolitika szolgáltatásaira. Emellett megromlottak bizonyos társadalmi csoportok munka és életkörülményei. Hiányzik a pénzügyi forrás a gazdaság átalakulásához szükséges népeség-, vagy munkaerőpiaci mozgások (helyzetek) támogatásához is. (Lakóhelycserénél kedvező lakáshitel konstrukciók, vagy tartós, hosszú távú munkanélküliségnél maga a finanszírozási forma is problematikus.) Így aztán nem csoda, ha a váltás, az átalakulás sok ember számára a munkanélküliséget, az elszegényedést, a jövőtől való félelmet jelenti. Kialakulófélben van (bár ez a trend már hosszabb ideje tart) egy „kettős társadalmi struktúra” (*dual society*), ahol a társadalmi perifériára kerülés tartós, állandó helyzetté válik.

2. Kelet-Németországban rengeteg pénzt ruháztak be az infrastruktúrába. Autópályák épülnek, modernizálják a tömegkommunikációt, kiépítik a közigazgatás és a közszolgáltatás Nyugat-Európában megszokott hálózatát. A szolgáltatások működése nélkülözhetetlen a „modern társadalom modernizációjához”.

Magyarországon ezzel szemben alig-alig találunk e területekre vonatkozó pénzügyi, műszaki, építési projektet. Korábban ugyan számtalan elképzelés megfogalmazódott, sőt külső – világbanki – támogatás ígérete is felmerült, ám alig-alig történt valami. Mind a távközlés rendszerének kiépítése, mind az úthálózat rekonstrukciója kis lépésekben, jelentéktelen tőkebefektetésekkel a régi, hagyományos „szocialista” módszerekkel folyik. Nemcsak a pénz hiányzik, hanem azok az új szereplők is, akik a köz-, és magán szolgáltatások országos hálózatát ki tudnák építeni, s megfelelő európai szintű szolgáltatást nyújtanának. A helyzet kialakulásában a kormányzat felelőssége egyértelmű, de egyértelmű azoknak az állami vállalatoknak, szolgáltató cégeknek a szerepe is, akik korábbi privilégiumaikról nem akarván lemondani, monopolhelyzetüket felhasználva mindenáron akadályozzák a piaci feltételek (verseny, alternatívák, szolgáltatói felelősség) kialakulását. A gyér beruházások jelentős minőségjavulást sem okoztak. A helyzet értelmezésekor egyetlen egy tényre utalunk, az új igazgatási apparátus, és a régi nagyvállalati vezető réteg összefonódására, egy új típusú koalíció kialakulására. A szolgáltatások árának emelése jelentős többletbevételhez juttatta a pénzhiánnyal küszködő állami apparátust, s cserébe a korábbi privilégiumok – és maga a szolgáltatás szerkezete is – érintetlenek maradtak.

3. Kelet-Németországban a vállalatok átalakulását tudatosan megtervezett vállalati személyzeti és szociálpolitika kíséri. Az átalakulás egyik alapelve, hogy a munkavállalókról gondoskodni kell. E gondoskodás, ha nem is terjed ki mindenre, és ha nem is jelenti a korábbi foglalkozási pozíció védelmét, mégis azt eredményezi, hogy az átalakulás szenvedő alanya – a munkavállaló – nem érzi magát kiszolgáltatottnak, elszigeteltnek.

Magyarországon ezzel szemben – főként az elbocsátások területén – eléggé „vad állapotok” uralkodnak. Az elbocsátásokat a legtöbb esetben sem állami gondoskodás, sem szociális terv nem kíséri. Igaz lehet hallani olyan munkaerőpiaci akciókról, amelyek mögött széles körű szociálpolitikai és munkaerőpolitikai támogatás, pénz és tudás áll, ahol társadalmi koalíciók alakulnak ki az elbocsátások konfliktusainak csökkentésére, de mégsem ez az általános. A vállalatvezetés – régi vagy új, mindegy – általában minden különösebb konfliktus nélkül a munkajogban, vagy a kollektív szerződésben rögzített szabályok betartása nélkül szeretne megszabadulni feleslegessé vált dolgozóitól. Ezért nem ritkán a még érvényes törvényi előírásokat is megszegik. A munkavállalók foglalkoztatási problémáit, beleértve az elbocsátás, vagy továbbfoglalkoztatás kérdését is, mind a közvélemény, mind a politika a vállalat (azaz a vállalatvezetés) magánügyének tekinti, ezért nem is nagyon reagál a munkaerőpiaci folyamatokra. (Kivétel a munkanélküliség kérdése.) Az elbocsátások során a munkahelyi társadalom szegmentációja még erősebbé válik, kiéleződik a belső munkaerőpiacok centrum- és periféria csoportjai közötti különbség, mivel e két csoportnak eltérőek a továbbfoglalkoztatási esélyei. A tömeges elbocsátások társadalmi szelekciós folyamatként működnek, ami még jobban kiélezi a társadalmi csoportok közötti feszültségeket.

4. A keletnémet vállalatok átalakulásánál egyáltalán nem volt kétséges az, hogy a továbbfoglalkoztatott munkaeőt, annak valamennyi csoportját (vezérigazgatótól a takarítóig) tovább-, ill. át kell képezni. E kényszer mint „az emberi tőkébe való beruházás” (T. Schultz) mindenki előtt evidens, megkérdőjelezhetetlen. A tanfolyamokat gyakran Nyugat-Németországban tartják, az új tulajdonos mind az utazás, mind a képzés költségeit magától értetődően vállalja.

Noha Magyarországon az elmúlt időszakban a továbbképzésbe, át-képzésbe jelentős összegeket ruháztak be, és e beruházások számottevő nyereséget hoztak, ma az emberi erőforrások fejlesztése sem állami, sem vállalati szinten nem kiemelten kezelt kérdéskör. Pedig – véleményem-

nyünk szerint – az átalakulás sikere éppen az emberi erőforrások fejlesztésétől függ. A szocializmus legkártékonyabb hatását az emberi erőforrások felhasználásának (igazából kizsákmányolásának) területén fejtette ki. A dolgozó ember csak az ideológiában élvezett prioritást, a valóságban mind munkakörülményei, mind az egészséget, és életének minőségét biztosítani hivatott szolgáltatások színvonala messze elmaradtak a huszadik századi Európától. Alacsony szakképzettségi szint, növekvő deviancia, romló egészségi állapot maradt ránk. Egy minőségében, követelményeiben más típusú kihívásra (a mostani átalakulás igazából ezt jelenti) nemcsak az alacsony képzettség, az elégtelen általános műveltség miatt, hanem az emberi tőkébe való alapvető fejlesztési, beruházási prioritások hiánya miatt sem lehet megfelelően reagálni. Természetesen a mindennapi életben mindebből csak a rokkant nyugdíjasok, a foglalkoztatási ártalmakból származó betegségek számának emelkedése látható. Az új technológiát megfelelő hatékonysággal csak képzett, egészségében, fizikai és szellemi állapotában kifogástalan munkaerő tudja működtetni. A képzésbe, az egészségügybe, az iskolai rendszerbe történő beruházások nélkül könnyen elmaradhat a várva várt gazdasági fellendülés.

5. A keletnémet vállalatok átalakulását elsősorban a nyugatnémet gazdaságban rendelkezésre álló óriási pénzügyi potenciál teszi lehetővé. A nyugatnémet gazdaság működőképessége fennmaradt, jövedelemtermelő ereje változatlan. Még ha a lakosságnak áldozatot is kell vállalni az átalakulás terheinek viseléséből, az inflációs ráta alacsony szintje megkönnyíti e terhek elviselését. A munkavállalók jövedelemszintjének csökkenését a szakszervezetek új tarifaszervezései megfelelő módon kompenzálják.

Magyarországon ezzel szemben az állami vállalatok maguk is gazdasági krízissel küzdenek, vagy privatizáció előtt állnak, így gazdasági fejlesztéssel, új stratégia kidolgozásával már nem igen foglalkoznak. Az adósságtörlesztés a következő két-három évben éri el csúcspontját, ami a pénz krónikus hiányához vezet. A pénzeszközök szűkössége miatt alig lesz mód és lehetőség a szükséges beruházásokra. Valószínű, hogy emiatt az emberi tőke fejlesztésének programja is álom marad. A jövedelemtermelés csökkenése növekvő állami elvonással párosul, ezért a kialakuló magánszféra az egyszerű újratermelés gondjaival küszködik. A lakosság pénzügyi terhei óriási mértékben megnöttek, nemcsak az új adójogszabályok, hanem az infláció is napról napra csökkenti a reáljövedelmeket. Úgy tűnik, a változások fi-

nanciális fedezete a teljes csőd fele tart. (Még ha az állam háztartása jól működik is.)

6. Jóllehet a volt NDK teljes politikai rendszerét megsemmisítették, Kelet-Németországban mégis sikeresen működnek a társadalom aktorai, a szakszervezetek, a munkaadók szövetségei, a politikai pártok. A változásokhoz szükséges háttérrel egyfelől a nyugatnémet politika rendszere, másfelől a sikeres „civil társadalom” biztosítja. A stabilitás alapja, hogy minden szereplő ismeri a maga lehetőségeit és szerepét, a hagyományok és a polgári kultúra értékei – mint a stabilitás részei – „üzemeltetik” a politikai és társadalmi élet mindennapjait. A nyugatnémet politikai rendszer átvétele azzal az előnnyel is járt, hogy a társadalmi konfliktusok megoldásának lehetősége, útja és módszere már a kezdetektől fogva ismert és bevett gyakorlatként állt rendelkezésre. E politikai tér az első össznémet választást követően kiszámítható, kalkulálható. Így sikerült elkerülni azt, hogy a stabil politikai háttér nélküli gazdasági változások katasztrofális következményekhez vezetessenek. A gazdaság átalakítása ugyanis oly nagy feladat, hogy önmagában is drámai hatásokat, társadalmi válságokat eredményezhet.

Magyarországon a politika konfliktusai, problémái a választások után is az első helyen állnak. Gyakran úgy tűnik, hogy a politikai változások még nem zajlottak le, jóllehet szabadon választott parlament működik az országban. Nemcsak a pártok közötti viszonyok, hanem a különböző társadalmi szereplők kapcsolatai is változékony, kiszámíthatatlan politikai viszonyok kialakulásához vezettek. A szakszervezetek a padlón vannak, mégis egymással küzdenek, a parlamenti frakciókon belül, a frakciók és a pártközpontok között mindennaposak a súlyos politikai konfliktusokkal fenyegető viták. Nem a jog, hanem a napi politikai harcokhoz igazodó politikai normarendszer szabályozza a parlamenti képviselő és a frakció, a képviselő és a párt viszonyát, ezért a döntések, szavazások kimenetele válsághelyzetben – néha már a mindennapos parlamenti munkában is – előre nem látható. A gazdasági átalakulás politikai feltételei nagyon ingatagnak bizonyulnak.

7. A gazdasági átalakulás folyamata éppúgy mint a két német állam egyesülése a nyilvánosság előtt, a nyilvánosság vitái közepette történik. Csakis a nyilvánosság által teremtett kommunikációs konszenzus lehet az alapja a szélesebb körű társadalmi konszenzusnak. Csakis a széles körű társadalmi egyetértés biztosíthatja a probléma megoldási módjának, eszközének, intenzitásának legitimációját (és ezáltal sikerességét).

A viták és a nyilvános probléma felvetések alapja a polgári kultúra és társadalom Habermas által elemzett hagyománya, a nyilvánosság torzításmentes és korlátlan működése. A nyilvánosság előtt folyó viták, a társadalmi méretű probléma értelmezések hozzásegítenek a társadalmi feszültségek feloldásához is. A társadalomtudomány szerepe e racionális problémaértelmezési keret kialakításában nem lebecsülendő.

Magyarországon a vélemény- és gondolatszabadság ellenére – úgy hisszük – joggal beszélhetünk egy ún. leblokkolt probléma megvitatás (*blockierten Thematisierungsprozesse*) kialakulásáról. Ez azt jelenti, hogy a nyilvánosság szereplőinek világ- és problémaértelmezése, jelképrendszere, szerkezete, nyelvezete az elmúlt évek alatt alig változott. A konkrét kérdések helyett absztrakt, elvont, általános, nem egyszer ideológiával átitatott viták és valóságértelmezések zajlanak. A racionális problémaértelmezési keretet kialakítani képes társadalomtudomány évről évre kevesebb támogatást kap, így a társadalom életéről szóló alapvető információk megszerzése, rendszerezése egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. Látható, hogy az ideológia korszakától való búcsú (R. Aron) hosszú és nehéz lesz.

8. Minden itt leírt negatív jelenség ellenére a magyar társadalom innovációs képessége, a társadalom tagjainak spontán, nem intézményesített kezdeményezőképesége jelentős, sokkal jelentősebb, és eredményesebb mint amit ezen a téren Kelet-Németországban tapasztalhatunk. Igaz ugyan, hogy a mai magyar társadalom átalakítása nem nélkülözheti a társadalmi intézmények közreműködését, de ma Magyarországon a spontán kezdeményezések, egyéni akciók sokasága működteti a társadalmat, gyakran az intézményekkel szemben is. Olyan jelentős társadalmi területeken mint pl. a munkaerőpiac, vagy a tőkepiac, az ötletességnek, kezdeményezőképeségnek, innovációkészségnek Kelet-Németországban hiányzó formáit fedezhetjük fel. A spontán kezdeményezések hálózata, ami a magyar társadalom tradícióiból fakad, s amely az intézményektől való menekülésként is leírható, a második gazdaság hagyományain, valamint a második társadalom kapcsolatrendszerén alapul. A nem intézményesített innovációk hatása mindezek ellenére korlátozott, mivel a jelenlegi (grandiózus) gazdasági, társadalmi átalakulást a társadalom intézményes rendszerének közreműködése nélkül sikeresen megoldani lehetetlen. Az átalakulás legfontosabb kérdése tehát az – és ez a probléma is ismeretlen Kelet-Németországban – vajon sikerül-e a társadalom spontán kezdeményezéseit a társadalmi intézményekkel összekapcsolni.